

શુદ્ધાદ્વૈત વિચારધારા અને મહર્ષિ અરવિંદ

ડૉ. જયેન્દ્ર સોની

શુદ્ધાદ્વૈત વિચારધારા અને મહર્ષિ અરવિંદ

("શુદ્ધાદ્વૈત વિચારધારા અને મહર્ષિ અરવિંદ" was one of Dr. Jayendrabhai Soni's message segments which was delivered on mediums like Whatsapp groups and his Facebook account. Here is a collated document of all the messages related to this segment.)

* "શુદ્ધાદ્વૈત વિચારધારા અને મહર્ષિ અરવિંદ" * (૧)

પંદરમી શતાબ્દીમાં પ્રાદુર્ભૂત ભારતીય આચાર્ય પરંપરા માં મહાપ્રભુ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ વેદ-ગીતા-બ્રહ્મસૂત્રો-ભાગવત_પ્રમાણ ચતુષ્ટય ના આધાર પર 'શુદ્ધાદ્વૈત વેદાંત' ની દાર્શનિક વિચારધારા પ્રસ્તુત કરી છે. તદંતર્ગત તેમણે 'પરમ તત્ત્વ' (REALITY) ના 'સચ્ચિદાનંદ' સ્વરૂપ ને ઓઢાયા જગતના સાતત્યને પ્રતિપાદિત કર્યું છે તેમજ તે 'પરમ તત્ત્વ' 'શ્રીકૃષ્ણ' ને પામવાના સાધન રૂપે "પુષ્ટિ ભક્તિમાર્ગ" નું પ્રવર્તન કર્યું છે,

તેવીજ રીતે અર્વાચિન યુગના મહાન ભારતીય દાર્શનિક મહર્ષિ અરવિંદે વેદોપનિષદ-ગીતાદિ શાસ્ત્રો પર મૌલિક ચિંતન કરી 'પરમ તત્ત્વ' (REALITY) ને પામવાના માટે 'પૂર્ણયોગ' ની આગવી વિચારધારા પ્રસ્તુત કરી છે. તેમનો અનોખો ગ્રંથ LIFE DEVINE વાંચતા તેમના વિચારો માં શુદ્ધાદ્વૈત દર્શન ની સામ્યતા દેખાઈ પડતાં આ બંને યુગપુરુષોની દાર્શનિક વિચારધારા નો સમન્વયાત્મક અભ્યાસ કરવા હું પ્રેરાયો અને તેથી તેને મેં મારા 'પીએચ ડી' ના વિષય તરીકે મનોનિત કર્યો.

ઉપસંહાર માં મારું નિષ્કર્ષ એ છે કે મહાપ્રભુ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ પાંચ સૈકા પૂર્વે પ્રતિપાદિત કરેલ 'શુદ્ધાદ્વૈત વિચારધારા' અને તદંતર્ગત જગદીશ અને જગત ના સાતત્ય અને તાદાત્મ્ય સંબંધ ને, અર્વાચિન યુગના મહાન દાર્શનિક મહર્ષિ અરવિંદે એજ ભારતીય ભગવદ્ શાસ્ત્રો ના આધારે સ્વતંત્રતા અનુમોદન આપ્યું છે. બીજી રીતે મહર્ષિ અરવિંદે વર્તમાન માં 'પરમ તત્ત્વ' / જગત વિશે જે તાત્ત્વિક વિચારો પ્રસ્તુત કર્યા છે તે શ્રીવલ્લભાચાર્યજી વાંચશો વર્ષ પૂર્વે પ્રમાણિત કરી ચુક્યા છે.

આ બંને દાર્શનિકોના ચિંતન ની સામ્યતા ના કેટલાક બિંદુઓ ને પ્રસ્તુત કરવાનો મારો આ નમ્ર પ્રયાસ છે. આશા છે સુગ્યજનો તેને માણશે.

મહર્ષિ અરવિંદ (૧૮૭૨-૧૯૫૦) વિશે -

આ બંગાળી મહાનુભાવ ને પિતાએ તેનામાં ભારતીય સંસ્કારોનો પ્રભાવ ન પડે તેવી તકેદારી રાખી ઇંગ્લેંડમાં ભણાવ્યા. પ્રતિભાશાળી એ યુવકને વડોદરા ના મહારાજાએ પોતાના એડીસી બનાવ્યા. સ્વતંત્રતા ચળવળમાં ભાગ લેતાં જેલની સજા ભોગવી. દરમ્યાન સંસ્કૃત નો અને વેદોપનિષદ-ગીતા નો તલસ્પર્શી અભ્યાસ કરી તેના પર ચિંતન કર્યું. પાછળ થી પૌંડીચરીને પોતાની યોગસાધનાનું કાયમી સ્થાન બનાવી અનેક આધ્યાત્મિક ચિંતનાત્મક લેખન / પ્રકાશન કર્યું. પૌંડીચરી ઉપરાંત દેશ-વિદેશ માં તેમના અનેક કેંદ્રો કાર્યરત છે. સાવિત્રી, લાર્ફ ડીવાઈન, ઈંટીગલ યોગ, ઈંટ્યાદિ અનેક મનનીય આધ્યાત્મિક સાહિત્ય તેમણે જગત ને આપ્યું છે. તેમની વિચારધારા પર અનેક શોધ નિબંધ લખાયા છે. તેમના અને શ્રીવલ્લભાચાર્યજી ના દાર્શનિક વિચારો ની સામ્યતા

ए उपरथी समजी शकाय के पु. गो श्री श्याममनोहरजी महाराजश्रीए एक प्रवचन मां कहेलुं के जो श्रीमहाप्रभुजी ने अंग्रेजी मां वांचवा होय तो महर्षि अरविंद नुं "Life Divine" वांचवुं जोईए. क्रमशः..... (डॉ. जयेन्द्र सोनी)

* शुद्धाद्वैत विचारधारा અને મહર્ષિ અરવિંદ" * (૨)

*. શંકરાચાર્યજી નું સુત્ર છે -"બ્રહ્મ સત્ય, જગન્મિથ્યા, જીવ બ્રહ્મથી ભિન્ન નથી".

*તેઓ 'નિર્ગુણ-નિરાકાર' બ્રહ્મ ને 'પરબ્રહ્મ', મુખ્ય કહે છે, 'સગુણ-સાકાર' સ્વરૂપને 'અપર બ્રહ્મ', 'માયા-વિશિષ્ટ', ગૌણ માને છે.

*. શ્રીવલ્લભાચાર્યજી કહે છે "બ્રહ્મ અને જગત બન્ને સત્ય છે, જીવ બ્રહ્મ નો અંશ છે, (સ્વયં બ્રહ્મ નથી)". નિબંધ માં સમજાવે છે -"બ્રહ્મ 'સચ્ચિદાનંદ' સ્વરૂપ વ્યાપક, અવ્યય છે, સત્યાદિ સહસ્ર ગુણો યુક્ત છે"(શા.પ્ર. ૬૫-૬૬). અર્થાત્ નિર્ગુણ / સગુણ નિરાકાર / સાકાર ઉભય છે. (તેથી વિરુદ્ધધર્માશ્રયી કહે છે - એક સાથે તેમાં વિપરિત ગુણો રહેલા છે).પ્રાકૃતિક ગુણ રહિત અર્થમાં તે 'નિર્ગુણ' છે, પરંતુ ऐश्वर्याદિ दिव्य अनंत गुण युक्त होवाથી, તે અર્થમાં 'સગુણ' છે.તેમાં રહેલા "આનંદ" તત્ત્વ ને કારણે તે 'સાકાર' છે. શ્રીકૃષ્ણ ને શંકરાચાર્યજી 'માયા-વિશિષ્ટ' બ્રહ્મ કહે છે, શ્રીવલ્લભાચાર્યજી સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મ માને છે.

*. Endorsing these views, AUROBINDO says - "Sagun Brahman and Nirgun Brahman are opposite to the mind but they reveal themselves to be complementaries, two side of same Truth. Nirgun means freedom of the Reality from determination in terms of qualities, not absolute negation of qualities. The fact is there is a transcendent mystery upholding both Saguna and Nirguna. This transcendent is what is called the Absolute, which cannot be determined, it is ineffable, indescribable."

(Talks on The Divine Life - page 5/6). (ડૉ. જયેન્દ્ર સોની).

* "શુદ્ધાદ્વૈત વિચારધારા અને મહર્ષિ અરવિંદ" (૩) *

* શંકરાચાર્યજી શ્રુતિ વચનો ને 'નિર્ગુણ શ્રુતિ' અને 'સગુણ શ્રુતિ' એમ ભેદ પાડી બ્રહ્મ ના 'સ્વરૂપ લક્ષણ'ના પ્રતિપાદન અને 'કાર્ય લક્ષણ'ના પ્રતિપાદન ના આધારે બ્રહ્મ ના 'પાર્થમાર્થીક' (Absolute - પરબ્રહ્મ) અને 'વ્યવહારિક' (Subsidiary - અપરબ્રહ્મ) સ્વરૂપ ના ભેદ સમજાવે છે. શ્રીવલ્લભાચાર્યજી શ્રુતિના આ પ્રકારના ભેદ સ્વીકારતા નથી. તેમના મતે 'વેદ' ને પ્રમાણ ગણ્યુ હોય તો તેને સમગ્ર પળે, તેના વચનોને જેમના તેમ (face value પર) સ્વીકારવા જોઈએ. મનમાની રીતે આપણે તેનું અર્થઘટન કરી બ્રહ્મ ના આવા ભેદ પાડી શકીએ નહીં .

* Endorsing these views AUROBINDO says - "There is a supreme Reality which is ineffable by mind-created speech. It is not knowable by mind, it is the Unknown."

But what is unknown need not be unknowable. It may not be knowable in the way of the logical intellect, but it may be known through other ways; by our spiritual being, by our Consciousness, in a different way than the way of mind. This Reality, what in Western philosophy is called the Absolute, determines itself to our consciousness by some fundamental truth of its being. What it is in itself, we can't say, that is why we call it the Absolute. But it lends itself to our experience, it determines itself to our consciousness.". (Talk on The Life Divine -p.12)

* કાંઈક આવોજ ઉત્તર ગોપીજનોએ ઉદ્ધવજી ને આપેલો, જ્યારે તેઓ તેમને 'નિર્ગુણ-નિરાકાર બ્રહ્મ' નો ઉપદેશ આપી રહ્યા હતાં ! ગોપીજનોએ તો પ્રત્યક્ષ પ્રભુ નો અનુભવ કર્યો હતો! (ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

* "શુદ્ધાદ્વૈત વિચારધારા અને મહર્ષિ અરવિંદ" (૪) *

શ્રીવલ્લભાચાર્યજી સમજાવે છે કે 'સચ્ચિદાનંદ' બ્રહ્મ ને "હું ઘણા રૂપો ધારણ કરી અનેકવિધતા પ્રકટ કરું" એવી સત્ય કામના પોતાની બાબત માં થઈ. તેની આવી ઈચ્છા ને કારણે જ તેમાંથી બ્રહ્માત્મિકા અસંખ્ય ચેતના પ્રકટ થયી, અને તે બધી ચેતનાઓ સૃષ્ટિ ના આરંભમાં બ્રહ્મ માં થી બહાર નીકળી અને બ્રહ્મ ના ઈચ્છાનુસાર આકાર રહિત બની ગઈ. 'જેવીરીતે અગ્નિમાંથી તળાખા ફાટે તેમ 'સદંશ'માં થી જડ સૃષ્ટિ પણ પ્રકટ થઈ, તથા 'સચ્ચિદાનંદ'ના આનંદ અંશમાંથી બધાની ભિતર રહેનાર અંતર્યામિ રૂપ પ્રકટ થયા' (નિ.શા.પ્ર. ૨૭-૨૮).

અર્થાત્ ઉપનિષદ વચન "एकोहं बहुस्याम प्रजायेय" મુજબ અનેક રૂપ બનવા ની ઈચ્છા થી 'સચ્ચિદાનંદ' બ્રહ્મે પોતાના સદંશ, ચિદંશ અને આનંદાંશ માં થી અનુક્રમે અનંત જડ પદાર્થો, જીવો તથા અંતર્યામિ ઉત્પન્ન કર્યા.

Endorsing this view AUROBINDO says -"REALITY in its truth aspect reveals itself as absolute self-existence, self-awareness, self-delight _ Sat, Chit, Anand. This self existence further reveals itself when it moves into manifestation, in three statuses. The first term is the Self, what we call Atman. As self it supports all forms, movements..... The Reality that constitutes the individuality if a formation us called the Conscious Being or Purush or Spirit.....When it turns towards manifestation, it renders itself in three aspects -Self extance, Self awareness, Self delight. and the existence poise of Self (જડ પદાર્થો), poise of Conscience Being or Purush (જીવાત્મા), and poise of God or Ishwara, The Divine Being (અંતર્યામિ)". (The Talk on The Life Divine -pg. 13).

* "શુદ્ધાદ્વૈત વિચારધારા અને મહર્ષિ અરવિંદ" (૫) *

AND Sri AUROBINDO further elaborates saying - "When we say (સાકાર) Brahman, it is the Reality turned towards manifestation (સૃષ્ટિ રુપે આવિર્ભાવ). When we speak of the 'Absolute', Reality in itself, they (શંકરાચાર્યજી) call it the 'Supreme Brahman' (પરબ્રહ્મ). This Brahman is the Omnipresent (સર્વ-વ્યાપ્ત) Reality of the Upanishad.

Everything that exist in the universe, and that which we say does not exist, because can not cognise it, is Brahman. Brahman is spoken of as personal (સાકર સ્વરુપ) and as impersonal (નિરાકાર તત્ત્વ), as with form and without form (મુર્ત અને અમુર્ત - શ્વેતાશ્વેતર ઉપનિષદ), where seer exclaims : "Thou art the woman and Thou art man ; Thou art a boy and Thou art again a young virginThou becomest born and the world is full of thy faces."

કેટલું સામ્ય ! આજ વાત શ્રીવલ્લભાચાર્યજી નિબંધ માં કહી રહ્યા છે - "બ્રહ્મણઃ સર્વ રુપત્વમ્ અવયુજ્ય નિરુપિત ને" (શા. પ્ર.૬૨), અર્થાત્ બ્રહ્મ 'સર્વ રુપ છે, પરંતુ તેની સર્વરુપતાખંડિત ખંડિત કરી જીવરુપ બતાવવામાં આવે છે. (ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

* "શુદ્ધાદ્વૈત વિચારધારા અને મહર્ષિ અરવિંદ" (૬) *

કેટલાક મતવાદી બ્રહ્મ ને પરમાર્થતઃ કેવલ, નિર્ધર્મક, નિર્વિશેષ, નિર્ગુણ, નિરાકાર બતાવે છે. પરંતુ શ્રુતિ - સ્મૃતિ માં વર્ણવેલા બ્રહ્મ ના સ્વાભાવિક ધર્મો ને નકારી સકતા નથી, તેથી સમજાવે છે કે નિર્ધર્મક બ્રહ્મ અનિર્વચનીય 'માયા' વડે 'સધર્મક' દેખાય છે. તેમના મતે બ્રહ્મ માં સર્વગ્યત્વ, સર્વશક્તિમતત્વ, કર્તૃત્વ યથેચ્છા નથી, માયા દ્વારા આરોપિત છે.

શ્રીવલ્લભાચાર્યજી બ્રહ્મસૂત્ર -"ઉભયવ્યપદેશાત્ત્વહિકુંડલવત્" (૩.૨.૨૭) ઈત્યાદિ પ્રમાણે ના આધારે બ્રહ્મ 'વિરુદ્ધ ધર્મો વાળું' છે એમ માને છે. બ્રહ્મ નું માહાત્મ્ય જ એવું છે જે જાણી શકાતું નથી, તે સર્વ કરવાને સમર્થ છે. જેમ સર્વ સીધો હોય છે તેમ કુંડાળા રુપ પણ હોય છે. શ્રુતિ પણ બ્રહ્મ ને અણું થી નામો અને મહાન થી મહાન બતાવે છે, તેવા અનેક વિધાન કરે છે. તે સગુણ - નિર્ગુણ, સાકાર - નિરાકાર એમ 'વિરુદ્ધધર્મ્યાશ્રયી' છે.

Endorsing these views Sri AUROBINDO says -"He is both Existent and state of existence. We call the state of existence the Impersonal Brahman, the Existent the Personal Brahman. There is no difference between them except the play of our consciousness, for every Impersonal state depends upon a manifest or secret Personality and can reveal the Personality which it holds and the veils and every Personality attaches to itself and can into Impersonal existence. This they can do because Personality and Impersonality are merely different state of self-consciousness in one Absolute Being". He further elaboratesto be contd. (ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

* "શુદ્ધાદ્વૈત વિચારધારા અને મહર્ષિ અરવિંદ" (૭) *

AND Sri AUROBINDO explains - "God is that which is the All and yet exceeds and transcends the All, there is nothing in existence which is not God, but God is neither the sum of existence nor anything in that sum, except symbolically, in image to His own Consciousness".

He further adds - "Every state of existence has some force in it which drives it to transcend itself. Matter moves towards becoming life, Life travels towards becoming Mind. Mind aspires towards becoming Divine and infinite Spirit. The reason is that every symbols, being a partial expression of God, reaches out to and seeks to become its own entire Reality; it aspires to become its real self by transcending its self".

શ્રીવલ્લભાચાર્યજી ના "બ્રહ્મવાદ" ની વિચારધારા નું મૂલ્ય પળ આ તથ્ય જ છે. ઉપનિષદ કહે છે - "જે બધા ભૌતિક પદાર્થો માં સ્થિત છે, જે બધા પદાર્થો ની ભીતર છે, જેને કોઈ ભૌતિક પદાર્થ જાણી નથી શકતું - બધા ભૌતિક પદાર્થો જેના શરીર ની માફક છે - જે બધા ભૌતિક પદાર્થો નું નિયમન તેની ભીતર રહીને કરે છે, તે આત્મા તમારી અંદર પળ અંતર્યામિ અમૃત છે".

'રુગવેદ' (પુ.સુ) પળ કહે છે - "તેની ઇટલી તો મહિમા છે અન્યથા તે પુરુષ તો તેનાથી ઘણો અધિક છે, કેમકે તે ચાર ચરણવાળા પુરુષ ના એક ચરણ માં તે સમગ્ર વિશ્વ સમાયેલ છે, અને ત્રણ અમૃત ચરણ તો દ્યુલોકમાં છે.

શ્રીમહાપ્રભુજી ના મતે સૃષ્ટિમાં જે પળ વિભિન્ન રુપ-નામ-કર્મ દ્વારા અસ્તિત્વ ધરાવે છે તે માત્ર બ્રહ્મ જ છે.

આમ શ્રીઅરવિંદની દાર્શનિક વિચારધારા સંપૂર્ણ પળે શ્રીવલ્લભાચાર્યજી ની બ્રહ્મવાદી વિચારધારા ને અનુમોદિત કરે છે. (ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

* "શુદ્ધાદ્વૈત વિચારધારા અને મહર્ષિ અરવિંદ" (૮) *

'બ્રહ્મ' વિશે શ્રુતિ વચન છે - "એકમેવાદવિતિયમ્", તે એક માત્ર અને અદ્વિતિય છે. આ વાક્ય જ શ્રીમહાપ્રભુજી ના 'બ્રહ્મવાદ' નું બીજ છે. શ્રી અરવિંદ આજ વાત નું પોતાના શબ્દો માં નિરુપણ કરતાં કહે છે -

"An Omnipresent Reality is the truth of all life and existence whether absolute or relative, whether corporeal (મૂર્ત) or incorporeal (અમૂર્ત), whether animate (જિવંત / દ્રશ્ય) or inanimate (નિર્જિવ / અદ્રશ્ય), whether intelligent or unintelligent ; and in all its infinitely varying and even constantly opposed self-expression, (વિરુદ્ધધર્માશ્રયી), from the contradictions nearest to our ordinary experience to those remotest antinomies which

lose themselves on the verge of the Ineffable (અવર્ણનિય), the Reality is one and not a sum of concourse (અસંખ્ય) from that all variations begin, and in that all variations consist, to that all variations returns. All affirmations are denied only to lead to a wider affirmation of the same Reality. All antinomies confront each other in order to recognise one Truth in their opposed aspects and embrace by the way of conflict their mutual Unity. Brahman is the Alpha and Omega. Brahman is tha One besides whom there is nothing else existent." (The Life Divine - P. 38).

અર્થાત્ - "મૂર્ત કે અમૂર્ત સર્જન ની પાછલ એકમાત્ર અનન્ય 'બ્રહ્મ તત્ત્વ' વિલસી રહ્યું છે. સંવાદ કે વિવાદ ધરાવતા દૃશ્ય / અદૃશ્ય ઘટકો કેવલ બ્રહ્મ માં થી પ્રાદુર્ભૂત થાય છે, અને એમાં જ લય પામે છે. આ પરમ તત્ત્વ બ્રહ્મ, જેની વ્યાખ્યા થઈશકે તેમ નથી, તેને પામવાના આપણે અગણિત અનુભવો માં થી પસાર થવું પડે છે. તેની વ્યાખ્યા કરતાં શ્રુતિઓ પળ નેતિ-નેતિ કહે છે. આપણા અસ્તિત્વ ની તથા આપણી ચેતના ના વિવિધ ભૂમિકાઓ માં ભિન્ન ભિન્ન શક્તિ પ્રવાહ કે સ્વરૂપો દ્વારા વિલસી રહેલ બ્રહ્મ તત્ત્વ ની બાબત માં આપણા મન-ઇન્દ્રિયો અન્યથા કંઈ પળ કહેવા અસમર્થ છે. આ અવિભાજ્ય બ્રહ્મ ને પામવાના આશયથી કોઈપણ સ્વરૂપને પકડી યાત્રા નો આરંભ કરીએ તો પળ તે કઠીન છે કેમકે તે સર્વાંગી હોવી જરૂરી છે (સર્વદા સર્વ ભાવેન). બ્રહ્મ 'સર્વ કાંઈ (Alpha & Omega) ,છે. તેના સિવાય કશાનું અસ્તિત્વ નથી".

શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે - "બ્રહ્મણઃ સર્વ રૂપત્વમ્". (નિ. શા.પ્ર) (ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

* "શુદ્ધાદ્વૈત વિચારધારા અને મહર્ષિ અરવિંદ" (૧) *

રુગ્વેદ ની રુચા કહે છે - "એકં સત્ વિપ્રાઃ બહુધા વદંતિ", અર્થાત્ - 'પરમ તત્ત્વ' એકજ (શ્રુતિ વચન - "એકમેવાદવિતિયમ્" અનુસાર) છે, પરંતુ વિદ્વાનો તેનું જુદી જુદી રીતે વર્ણન કરે છે. (તેથી અલગ અલગ વિચારધારાઓ / ધર્મો તેને વિભિન્ન રીતે સંબોધે છે). શ્રીવલ્લભાચાર્યજી ના મતાનુસાર 'શબ્દ બ્રહ્મ' રૂપ વાળી માત્ર બ્રહ્મ નું જ નિરૂપણ કરે છે. તદર્થ તદ્વિષયક વિભિન્ન મતાનુસાર 'પરમ તત્ત્વ' ની જે પળ વ્યાખ્યાઓ કરવામાં આવી છે, તે બ્રહ્મ ને અનુલક્ષીને જ હોય, અન્યથા નહીં. જેમ કોઈ અંધ વ્યક્તિ હાથી નું વર્ણન તેના વિવિધ અંગોના અનુભવ ના આધારે કરે છે તેવી આ વાત છે. તેમાં ઓટું કોઈ નથી હોતું પળ તે અર્ધસત્ય હોય છે, સંપૂર્ણ હકિકત નહીં. તેવીજ રીતે પ્રત્યેક મત બ્રહ્મ ના કોઈ એક પાસાનું વર્ણન કરે છે, સંપૂર્ણતા નહીં. તેથી શ્રીવલ્લભાચાર્યજી નિબંધ (શા. પ્ર.૭૦) માં સ્પષ્ટપણે કહે છે - "સર્વ વાદાનવસરમ્ નાના વાદાનુરોધિત", અર્થાત્ - 'બ્રહ્મ એવું તત્ત્વ છે જે બધા મતને અનુસરે છે, પરંતુ તેને કોઈ એક વ્યખ્યામાં સીમિત કરી શકાય નહીં".

Endorsing these views, Sri AUROBINDO says - "Philosophies and Religions dispute about the priority of different aspects of God and different Yogins, Rishis and Saints have preferred this or that philosophy or religion. Our business is not to dispute about any of them, but to realise and become all of them, not to follow after any aspect to the exclusion of the rest, but embrace God in all His aspect and beyond aspect".

Sri AUROBINDO further adds - "The opinions of thinkers and Saints and Avatars should be accepted as hints but not the letters. What matters to you is what you have seen or what God is in His universal personility or impersonality or again personally in some teacher or Guru or path-finder undertakes to show to you by particular Sadhana".

આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે કેટલું સામ્ય છે !

(ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

* "શુદ્ધાદ્વૈત વિચારધારા અને મહર્ષિ અરવિંદ" (૧૦) *

શ્રીવલ્લભાચાર્યજી દ્વારા પ્રતિપાદિત 'બ્રહ્મવાદ' નો એક આધાર 'વિરુદ્ધ ધર્માશ્રયતાવાદ' છે. તેઓ સમજાવે છે કે શાસ્ત્રો માં જે પ્રકારે નિરુપણ કરવામાં આવ્યું છે, તેવા જ બ્રહ્મ નો સ્વીકાર કરવો ન્યાયપૂર્ણ છે. પરસ્પર વિરુદ્ધ વિધાનો દ્વારા બ્રહ્મ માં વિભિન્ન વિરુદ્ધ ધર્મો વિશે વિધાન મલતા હોય (જે અનેક શ્રુતિ વચનો માં જોવા મળે છે), તો બ્રહ્મ ને વિરુદ્ધ ધર્મો નો આશ્રય માનવું યોગ્ય ગણાય.

શ્રીશંકરાચાર્યજી વિભિન્ન શ્રુતિ-વચનોના 'નિર્ગુણ શ્રુતિ' અને 'સગુણ શ્રુતિ' એમ ભેદ પાડી 'પરબ્રહ્મ' અને 'અપરબ્રહ્મ' ('માયા-વિશિષ્ટ') એવા અર્થ તારવે છે તેની સાથે શ્રીવલ્લભાચાર્યજી સહમત નથી.

તેઓ અણુભાષ્ય (૧.૧.૧) માં ખુલાસો કરે છે કે પોતાની બુદ્ધિ થી વેદાર્થની પરિકલ્પના કરી વૈદિક તત્ત્વ નો વિચાર કરવો સંભવ નથી. વેદાંત થી બ્રહ્મનું જેવું સ્વરૂપ અવગત થતું હોય, તેનુંજ તેને માનવું જોઈએ, અણુમાત્ર પણ તેમાં વિપરિત કલ્પના કરવો તે દોષરૂપ છે.

Endorsing these views Sri AUROBINDO says - "REALITY is integral in nature of which 'The one and many', 'The finite and the infinite', 'The silence and dinemism', and 'The Being and Becoming' are different poses. Reality, therefor, logically and necessarily, requires an integral knowledge to have the complete knowledge thereof".

(ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

* "શુદ્ધાદ્વૈત વિચારધારા અને મહર્ષિ અરવિંદ" (૧૧) *

AND Sri AUROBINDO adds - "Parmatman being Absolute, is not subject to logic, for logic applies only to the determinate. We talk confusion if we say that the Absolute can not manifest the determinate and therefore the universe is false or non-existent. The nature of the Absolute is that we do not know what it is or is not, what it can do or can not do it that its Absoluteness is limited by any kind of impotency".

He further adds - "We experience spirituality that when go beyond everything else we come to something Absolute ; we experience spirituality that universe is in

nature of manifestation proceeding as it were, from the Absolute ; but all these words and phrases are merely intellectual terms trying to express the inexpressible. We must state what we see as best as we can, but need not dispute what others see or state ; rather we must and locate and account for what they have seen or stated".

અગાઉ જોયું તેમ બ્રહ્મ વિશે ના વિવિધ મંતવ્યો સૌના પોતાના દૃષ્ટિકોણ થી નિરુપણ કરવામાં આવેલા હોવાથી સાચા-ખોટાનો વિવાદ ન હોઈ શકે, કારણ કે બ્રહ્મસૂત્ર "સર્વ ધર્મોપપતેશ્ચ" (૨.૧.૩૭) પ્રમાણે બ્રહ્મ માં સર્વ ધર્મો રહેલા છે. તદુપરાંત શ્રીવલ્લભાચાર્યજી નિબંધ (શા.પ્ર ૭૦) માં કહે છે તેમ - "તે સર્વત્ર સર્વ ની ભીતર અને બહાર અવસ્થિત રહેવા છતાં કોઈ પળ વસ્તુ ને તે સ્પર્શતા નથી. ભીતર રહેવાનો લીધે તેના શરીર જેવા પળ તેનું ભીતર માં રહી કોણ પ્રકાશે છે તે જાણી શકતા નથી. અને તેથીજ ઉમેરે છે કે તે કોઈ વાદની સીમા માં બંધાઈ શકે નહીં છતાં બધા જ મત તે બ્રહ્મ વિશે જ છે, તેવું વિલક્ષણ તે તત્ત્વ છે. ભાગવત (૧૦.૬૨) પળ કહે છે - "જ્યાં, જેના થકી, જેનાથી, જેનું, જે તે પ્રયોજન વશ, જેના માટે, જે કાંઈ, 'જેવીરીતે જ્યારે થાય છે, તે બધું પોતે ભગવાન જ સાક્ષાત્ બનતા હોય છે. (ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

* "શુદ્ધાદ્વૈત વિચારધારા અને મહર્ષિ અરવિંદ" (૧૨) *

તૈત્તિરીય ઉપનિષદ કહે છે - "તત્સૃષ્ટવા તદેવાનુપ્રવિશત્, તદનુપ્રવિશ્ય સચ્ચ તત્ત્વાભવત્, નિરુક્તં ચાનિરુક્તં ચ, નિલયનં ચાનિલયનં ચ, વિગ્યાન ચાવિગ્યાનં ચ, સત્યં ચાનૃતં ચ સત્યમભવેત્" (૨.૬.૧)

અર્થાત્ - 'તેને ઉત્પન્ન કરીને પછી તેમાં તેણે પ્રવેશ કર્યો. પ્રવેશ કરીને પછી સત્ય રૂપ પોતે જ મૂર્ત અને અમૂર્ત રૂપે - એટલે પ્રત્યક્ષ તથા પરોક્ષ રૂપે, કહેવા યોગ્ય કે નહીં કહેવા યોગ્ય રૂપે, આશ્રય કે અનાશ્રય રૂપે, ચેતન કે અચેતન રૂપે, સત્ય અને અસત્ય રૂપે અને જે કાંઈ આવે છે તે બધા રૂપે તે બન્યો છે'.

શ્રીવલ્લભાચાર્યજી નિબંધ (શા.પ્ર.૨૬) માં કહે છે - "અનંતમૂર્તિ તદ્ બ્રહ્મ હિ અવિભક્તં વિભક્તમત્" -અર્થાત્ 'હું ઘણા બધાના રૂપો ધારણ કરી અનેક વિધાન પ્રકટ કરું, એવી સત્ય કામના થતાં બ્રહ્મ જ પોતે અનંત મૂર્ત રૂપે ને ધારણ કરીને અનંત વિભાગોમાં અવિભક્ત બની ગયો છે'.

આ જ હકિકત ને મહર્ષિ અરવિંદ કેટલી સચોટ રૂપે અભિવ્યક્ત કરે છે!

Sri AUROBINDO says - "Parbrahman being the Absolute is indescribable by any name or definite conception. It is not Being or Non-Being, but something of which Being and Non-Being are primary symbols ; not Atman or unAtman or Maya ; not Personality or Impersonality ; nor Quantity or Non Quality, nor Consciousness or Non-Consciousness ; not Bliss or Non-Bliss ; not Purush or Or Pakruti ; not God nor man nor animal ; not release nor bondage ; but something of which, all these primary or derivative, general or particular symbols apply. Still, when we say that Parbrahman is not this or that, we mean that symbols or any sum of symbols ; in a sence Parbrahman is all these and All is Parbrahman. There is nothing else which all this can be". (ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

* "શુદ્ધાદ્વૈત વિચારધારા અને મહર્ષિ અરવિંદ" (૧૩) *

To highlight this fact Sri AUROBINDO explains further that "We see that the Absolute , the Self, the Divine, the Spirit, The Being is One ; Transcendental is One, the Cosmic is One ; but we see also that beings are many and each has a self, a spirit, a like but different nature. And since the Spirit and essence of things is one, we are obliged to admit that all these many must be that One, and it follows that the One is or has become many ; but how can the limited or relative be the Absolute and how can man or beast or bird be the Divine Being ?"

"But", AUROBINDO adds, "in erecting this apparent contradiction the mind makes a double error. It is thinking in terms of mathematical finite unit which is sole in limitation, but this is an infinite Oneness, which include astronomical - limitless numbers, which cannot exceed that Oneness of Brahman..." (The Life Divine - P.350).

અર્થાત્ - "બ્રહ્મ, આત્મા, દિવ્યતા, પરાત્પર ચૈતન્ય કા વૈશ્વિકતા એ બધું એકજ છે, છતાં બીજી એ વાત પણ સાચી છે કે દ્રશ્યમાન અસ્તિત્વ, જેનો આપણને બોધ થાય છે, તે દરેકને પોતાનો આત્મા છે, પ્રત્યેક નો સ્વભાવ જુદો જુદો છે. આપણે એમ માનવું જોઈએ કે 'પરમ તત્ત્વ' પોતે અનેક રૂપે પ્રકટ થયેલ છે. પરંતુ પ્રશ્ન એ થાય કે મર્યાદિત કે સાપેક્ષ બનેલ અસ્તિત્વ ને બ્રહ્મ કેવી રીતે માની શકાય, અથવા માનવ, પશુ, પક્ષી દિવ્ય તત્ત્વ કેવી રીતે હોઈ શકે ? આપણું મન આ દેખિતો વિરોધાભાસ વિશે બે ભુલો કરે છે. મન આ અસ્તિત્વ ને ગણિતની દ્રષ્ટિ વિચારે છે. પરંતુ આ એક્યમાં એવી એકતા છે જેમાં કરોડો અબજો એકમો સમજાવવા છતાં તેની એકતાનો પાર પામી શકાય નહીં"

ઉપનિષદ તેથી જ તો કહે છે "સત્યં ગ્યાનં અનંતં બ્રહ્મ" (તૈ. ઊ. ૨.૧.૧). શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ પણ એકતામાં વિદ્યમાન અનેકતાને વિવિધ વચનો થી સમજાવી છે.

મહર્ષિ અરવિંદે આ તથ્ય ને ખુબ વિસ્તાર પૂર્વક સમજાવ્યું છે. (ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

* "શુદ્ધાદ્વૈત વિચારધારા અને મહર્ષિ અરવિંદ" (૧૪) *

શ્રીવલ્લભાચાર્યજી ની શુદ્ધાદ્વૈત વિચારધારા અનુસાર બ્રહ્મ ની એકતા માં અનુભવાતી અનેકતા - "રૂપ નામ વિભેદેન જગત ક્રીડતી યો યતઃ", નો ખુલાસો કરતાં મહર્ષિ અરવિંદ કહે છે - "It becomes very clear from various considerations that the coexistence of the Infinite and the finite, which is the very nature of universal being, is not a juxtaposition or mutual inclusion of two opposites, but as natural and inevitable as the relation of the principal Light and Fire with the suns. The finite is a frontal aspect and a self-determination of the the Infinite ; no finite can exist in itself and by itself, it exists by the Infinite and because it is of one

essence with the Infinite. For, by Infinite, we do not mean solely an illimitable self-existence in Space and time, but something that is also spaceless and timeless, a self-existent Indefinable and Illimitable which can express itself in the Infinite single as well as in vast, in a second of time ; in a point of space, in a passing circumstance." (The Life Divine pg. 353).

અર્થાત્ - "આ પરથી સ્પષ્ટ સમજી શકાય છે કે અનંતતા અને સીમિતતા નું સહઅસ્તિત્વ એ બે અલગ વસ્તુઓના સહ -અસ્તિત્વ જેવું કે પરસ્પર મેળાપ હોય તેવું નથી. પરંતુ સૂર્ય માં જેમ પ્રકાશ અને અગ્નિ એક રુપે રહેલા છે એમ એ બન્ને અભિન્ન રુપે રહેલા છે. સીમિતતા અનંતતાની સપાટી પરનું હોઈ, તે તેનો આત્મ-નિર્દેશ જ (self expression) છે. સીમિતતા કે મર્યાદિતતા નું કોઈ સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ નથી. અનંતતા દિગ્ કાલ માં વ્યાપ્ત (પરિચ્છિન્ન) હોવા ઉપરાંત એ બન્ને થી પર (અપરિચ્છિન્ન) પળ છે. એ "મહતો મહીયાન્ અણોઃ અણુયાન્" છે. મર્યાદિતતા ને અવિભક્ત નો અંશ ગણવામાં આવે છે. પરંતુ એવું નથી કારણ કે એ પ્રકાર નો ભેદ દેખાવ માત્ર છે. જ્યારે આપણે વૃક્ષ કે અન્ય પદાર્થના બાહ્ય સ્વરુપને બદલે એના અંતરતમ તત્ત્વ સામે જોઈએ તો જણાશે કે એ બન્ને એકજ વાસ્તવિકતા કે અનંતતાની રુપો છે. ઉપનિષદ કહે છે તેમ "પૂર્ણમિદં.....પૂર્ણમેવાવશિષ્યતે", એકતામાં થી અનેકતા પેદા થાય છે છતાં અનેકતામાં એકતા સમાહિત છે. અનંતતા નો તર્ક આપણા મનને સમજાતો નથી કારણ કે અનંત મર્યાદિત ઘટનાઓ થી પર ની બાબત છે. અનંતતા માં નામ, રુપ, ગતિ, અગતિ વગેરેને ક્યાંય ભિન્ન સ્થાન નથી". So beautifully he has explained !
(ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

* "શુદ્ધાદ્વૈત વિચારધારા અને મહર્ષિ અરવિંદ" (૧૫) *

શ્રીવલ્લભાચાર્યજી દ્વારા પ્રતિપાદિત શ્રુતિ વચન "એકમેવાદવિતિયમ્" અનુસાર એક માત્ર બ્રહ્મ ની એકતા માં અનેકતા ની વાસ્તવિકતા, અપરિચ્છિન્ન - અવિભક્ત હોવા છતાં જગત રુપે પરિચ્છિન્ન - વિભક્ત દેખાવા ની હકિકત ને અનુમોદિત કરતાં મહર્ષિ અરવિંદ સમજાવે છે કે -

"The Self becomes insects and bird and beast and man, but it is always the same Self through these mutations because it is the One who manifest Himself infinitely in endless diversity. Our surface reason is prone to conclude that the diversity may be unreal, an appearance only (As mayavadins believe), but if we look a little deeper we shall see that a real diversity brings out the real Unity, shows it as it were in its utmost capacity , reveals all that it can be and is in itself, delivers from its whiteness of the hue the many times of colour that are fused together there ; Oneness finds itself infinitely in what seems to us to be falling away from its Oneness, but is really an inexhaustible diverse display of Unity. It is perfectly logical, natural, and a matter of course to the self-vision and self-expression of the Infinite Brahman". (The Life Divine - pg. 355).

અર્થાત્ - "આત્મતત્ત્વ (બ્રહ્મ) જંતુ, પક્ષી, પશુ કે મનુષ્ય ના વિવિધ રુપો ધારણ કરે છે. પરંતુ આ

પરિવર્તનો માં એ પોતે અપરિવર્તિત રહે છે. (જેવી રીતે સોના ની લગડીમાં થી દાગીના માં રૂપાંતરિત થવા છતાં તેમાં સોનું અકબંધ રહે છે), કારણ કે એ પોતે એકરૂપ હોઈને અનેક રૂપે પ્રકટ થાય છે. આપણા મનને એમ લાગે છે કે અનેકતા ધર્યાં રૂપો કેવળ બાહ્ય દેખાવ કે અવાસ્તવિક હોય, (જેમ માયાવાદીઓ માને છે), પરંતુ ઝંડાણપૂર્વક જોવાથી સમજાશે કે વિવિધ રૂપો વાસ્તવિકતા ના જ બનેલા છે. જેમ સફેદ રંગ માં થી અનેકાનેક વિવિધ રંગો પેદા થાય છે (ઉદા. મેઘધનુષ). આપણને એકતા તૂટી પડતી હોય તેમ લાગે ત્યારે પણ ચરેચર એવા માં અનેકતાનો અચુટ ભંડાર ભરેલો હોય છે. આજ સૃષ્ટિ ની લીલા છે. તે તર્કશુદ્ધ, સ્વાભાવિક તથા અનંત નો નક્કર આત્માનુભવ છે".

'નથી લાગતું મહર્ષિ અરવિંદ શ્રીવલ્લભાચાર્યજી ની વાણી બોલી રહ્યા હોય ! (ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

* "શુદ્ધાદ્વૈત વિચારધારા અને મહર્ષિ અરવિંદ" (૧૬) *

શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ બ્રહ્મ ની 'રૂપલીલા અને 'નામલીલા' નો ઉલ્લેખ તેમના નિબંધ ના શાસ્ત્રાર્થ પ્રકરણ માં કર્યો છે - રૂપનામ વિભેદન (કા-૧), અને "સર્વ રૂપત્વાન્નામલીલા વિભેદન:" (કા-૯). આનો ખુલાસો શ્રીપુરુષોત્તમજીએ શાસ્ત્રાર્થ પ્ત્તી 'આવરંણ ભંગ' ટીકામાં તેમજ 'પ્રસ્થાનરત્નાકર' ગ્રંથ માં કર્યો છે.

તેમના મતે બ્રહ્મ જગતની ઉત્પત્તિ ના 'કારણ' રૂપે પ્રકટ થાય છે ત્યારે તે 'દ્રવ્ય-કાલ-કર્મ-સ્વભાવ-જીવ' તરીકે રૂપાંતરિત થાય છે. તેવીજ રીતે બ્રહ્મ 'શબ્દ-બ્રહ્મ' તરીકે વ્યક્ત થાય છે જેનો નાદ, અક્ષર, પદ, વાક્ય રૂપે વિસ્તાર થાય છે. આમ તેમણે નિરાકાર બ્રહ્મ નું સાકારત્વ પ્રમાણિત કર્યું છે. (Philosophy of the Vallabh Vedant by K. Narayan)

Endorsing these views Sri AUROBINDO writes - "Our conception of the Infinite is formlessness but everywhere we see forms surrounding us and it can be and is affirmed of the Divine Being that it at once Form and Formless. For here too the apparent contradiction does not correspond to a real opposition ; the Formless is not negation of the power of formation, but the condition for the Infinite's free formation ; for otherwise There would be a single or only a fixity or sum of possible forms in a finite universe. Name in its deeper sense is not the worlds by which we describe the object, but the total power, quality, character of the Reality, which a form of things embodies and which we try to sum up by a designating sound, it is a knowable name sense, 'Numen'. (The Life Divine - pg. 352).

અર્થાત્ - 'આપણે સમજીએ છીએ કે 'પરમ તત્ત્વ' અરૂપ છે, પરંતુ આપણે આજુબાજુ અનેકાનેક રૂપો જ જોઈએ છીએ. દિવ્ય તત્ત્વ વિશે સ્પષ્ટ રીતે માનવામાં આવે છે કે એકી સાથે તે અરૂપ કે સરૂપ હોઈ શકે છે. અહીં એ સમજવું જોઈએ કે અરૂપતા રૂપ નો નકાર નથી, પરંતુ અનંત તત્ત્વ ને સરૂપ થવાની સ્વતંત્રતા માત્ર છે. અરૂપતા વાસ્તવિકતા નું 'આત્મ-દ્રવ્ય' છે, જેમાં થી સીમિત રૂપો, સત્તાઓ, આકારો ઉદ્ભવે છે. દિવ્યતા રૂપ રહિત તેમજ નામરહિત છે, પરંતુ પોતે નામરૂપોને સર્જી શકે છે. નામ રૂપો 'આત્મ-દ્રવ્ય' ની નીપજ છે, કોઈ શૂન્યમાંથી કઢાયેલ મનસ્વી તર્ક નથી. નામ રૂપ ઉપરાંત રેખાંકન, રંગ, આકૃતિ વગેરે નું પણ મહત્ત્વ

હોય વહે. એમાં અદૃશ્ય રહેલી વાસ્તવિકતા ની અભિવ્યક્તિ થતી હોય છે".

મહર્ષિ અરવિંદ શ્રીવલ્લભાચાર્યજી ની જ વાણી બોલી હોય તેવું લાગે છે ! (ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

* "શુદ્ધાદ્વૈત વિચારધારા અને મહર્ષિ અરવિંદ" (૧૭) *

સૃષ્ટિ ની ઉત્પત્તિ ની પ્રક્રિયા સમજાવતાં શ્રીવલ્લભાચાર્યજી નિબંધ ના શાસ્ત્રાર્થ પ્રકરણ માં કહે છે "તે બ્રહ્મ ને હું અનેક રૂપ ધારણ કરું, એવી સત્ય કામના થઈ" (કા-૨૭). સર્વનિર્ણય પ્રકરણ માં કહે છે "પ્રકૃતિ અને પુરુષ બન્ને રૂપો ધારણ કરવા પરમાત્મા જે રૂપ ધારણ કરે છે તેને 'અક્ષરબ્રહ્મ' કહેવાય છે (કા-૧૮). તેણે પોતાના આધાર સ્થાનમાંથી અવ્યક્ત 'અક્ષરબ્રહ્મ' સ્વરૂપ ધારણ કરી તેમાંથી તે પાંચ સ્વરૂપ - કાલ, કર્મ, સ્વભાવ, પ્રકૃતિ અને પુરુષ, માં રૂપાંતરિત થઈ સમગ્ર વ્યક્ત સૃષ્ટિ રૂપે વિકાસ / વિસ્તાર પામ્યા છે. આમ સૃષ્ટિ ના કારણ માં 'બ્રહ્મ'ની પોતાના મનમાં અનેક રૂપ થવાની ઈચ્છા છે.

મહર્ષિ અરવિંદ તેને 'Supermind' (અતિમનસ્) ની સંગ્યા આપે છે, અને તેને સૃષ્ટિ ની ઉત્પત્તિ નું કારણ બતાવે છે. તેઓ કહે છે -

"Supermind is the vast extension of the Brahman that contains and develops. By the Idea it develops the triune principle of existence, consciousness and Bliss out of their individual unity. It differentiates them, but it does not divide. It establishes a Trinity, not arriving like the mind from the three to One, but manifesting the three out of One _ for it manifests and develops _ and yet maintaining them in unity _ for it knows and contains.

The whole process of differentiation by the Real-Idea creative of the universe is a putting forward of principles, forces, forms which contains for comprehending consciousness all the rest of existence within them and apprehending consciousness all the rest of existence implicit within them.....". (The Life Divine -137).

અર્થાત્ - 'અતિમનસ્ બ્રહ્મ નું આત્મવિસ્તરણ (વ્યાપક સ્વરૂપ) છે. એણે અવિભાજ્ય એક્યમાં પ્રવર્તમાન સચ્ચિદાનંદને સત્-ચિત્-આનંદ રૂપે પ્રાદુર્ભૂત કર્યું છે. અતિમનસે એમને ત્રિરૂપતા આપી છે, ત્રણ ભિન્નતા નથી આપી. આપણું મન એવું વિચારી શકે કે એક માં થી ત્રણ થયાં અને ત્રણ ભેગા થઈ એક થઈ શકે. .. સૃષ્ટિ નું સર્જન કરવા સક્ષમ વાસ્તવિક સંકલ્પ દ્વારા ભેદો ઊભા કરવાની પ્રક્રિયા એટલે સિદ્ધાંતો, શક્તિઓ, અને સ્વરૂપો ને પેદા કરવાની પ્રક્રિયા... આપણે જાણી શકીએ કે પ્રત્યેક સ્વરૂપમાં બ્રહ્મ નિહિત છે અને બ્રહ્મ માં પ્રત્યેક સ્વરૂપ નિહિત છે. આવા પરિણામે પ્રત્યેક પદાર્થ ના બીજ સ્વરૂપ માં વિવિધ શક્યતાઓની અનંતતા વસેલી છે....' વધુમાં ખુલાસો કરે છે કે અતિમનસ્ માં કોઈ વિઘાતક વિભાજન નથી, કારણ કે ગ્યાન, શક્તિ તેમજ અસ્તિત્વ માં પોતાના માં ભેદો રહેલા નથી, એ ત્રણેય ખંડિત નથી પરંતુ અખંડ છે, અભેદ છે.

આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે મહર્ષિ અરવિંદ પણ, શ્રીવલ્લભાચાર્યજી પ્રતિપાદન કરે છે તેમ, 'સચ્ચિદાનંદ રૂપ અક્ષરબ્રહ્મ (તેમના શબ્દો માં અતિમનસ્ - Supermind, બ્રહ્મ ની ઈચ્છાશક્તિ) સૃષ્ટિ નું 'કારણ' બતાવે છે, ભગવાન માં સર્વ અને સર્વ માં ભગવાન છે, તેમ કહે છે, તથા 'અખંડ બ્રહ્મવાદ' નું

અનુમોદન કરે છે.

(ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

* "શુદ્ધાદૈત વિચારધારા અને મહર્ષિ અરવિંદ" (૧૮) *

શ્રીવલ્લભાચાર્યજી ની દાર્શનિક વિચારધારા 'અખંડ બ્રહ્મવાદ' છે. તે સાર-ગર્ભિત છે. તે બ્રહ્મ અને જગત ના વાસ્તવિક તાદાત્મ્ય સંબંધનું યથાર્થ નિરૂપણ કરે છે. તે "એકમેવાદવિતિયમ્" બ્રહ્મ ના એક્યને ખંડિત કર્યા વિના જગતની વિવિધતાનો સમન્વય સિદ્ધ કરે છે. આજ હકિકત ને મહર્ષિ અરવિંદે પળ પોતાની રીતે પ્રસ્તુત કરી છે.

ઉપનિષદ બ્રહ્મ ને 'સચ્ચિદાનંદ' કહે છે. તેમાં સત્-ચિત્-આનંદ ત્રણેય ઘટકો અસ્તિત્વ ધરાવે છે. તે એકબીજાથી ભિન્ન / સ્વતંત્ર નથી, એકરૂપ (homogeneous) છે. તે ત્રણેય સ્વયંસંચાલિત નથી, પરંતુ પરસ્પર નિર્ભર છે. બ્રહ્મ નું સદંશ રૂપ ચેતના દ્વારા ચાલિત થાય છે. તે ચેતના સદંશ માં સંતાયેલી હોય છે. એજ વાત શ્રીવલ્લભાચાર્યજી નિબંધ માં કહે છે - "સચ્ચિદાનંદ રૂપેષુ પૂર્વયોઃ અન્યલીનતા" (શા.પ્ર.૩૯), અર્થાત્ 'સચ્ચિદાનંદ'રૂપ બ્રહ્મ માંથી પ્રકટ થનારા ત્રિવિધ અંશો માં 'સદંશ'માં ચિદાનંદાંશ અને 'ચિદંશ'માં આનંદાંશ લીન કે તિરોહિત હોય છે.

'સચ્ચિદાનંદ' બ્રહ્મ જ્યારે જગત રૂપે પરિણમિત થાય છે ત્યારે તેને તૈત્તરિય ઉપનિષદ કહે છે તેમ "સત્યં ગ્યાનં અનંતં બ્રહ્મ" કહે છે.

Endorsing these views Sri AUROBINDO says - "In the Supermind there is no such paralysing division, because Knowledge is not self divided, force is not subdivided, being is not self divided as in the mind ; they are neither broken in themselves, nor divorced from each other....".

Criticising those who differentiate, Sri AUROBINDO further adds - "The error in us is to make an unbridgible gulf between God and man, Brahman and the world. That error elevates actual and practical differentiation in being, consciousness and force into an essential division..... Supermind in which all is one being, consciousness, will and delight, yet with an infinite capacity of differentiation that deploys but does not destroy the unity _ in which Truth is the substance, rises in the Idea, comes out in the form and there is one truth of knowledge and will, one truth of self-fulfilling and of Delight". (The Life Divine - pg.139,140)

અર્થાત્ (સંક્ષિપ્ત માં) 'એ ત્રણેય ખંડિત નથી, પરંતુ અખંડ છે, અભેદરૂપે છે. આ પ્રકારના અભેદને કારણે 'અતિમનસ્' માં વિચારો તેમજ સામસામા સંઘર્ષો જોવા મળતા નથી. તત્ત્વગ્યાન, વિલક્ષણ કે અનુભૂતિ ની દૃષ્ટિએ પણ તેના વિસંતતા દેખાતું નથી. ભૂલ ઇટલી કે ભગવાન અને માણસ, બ્રહ્મ અને જગત વચ્ચે ધારી ઉઠી કરવામાં આવે છે, જેથી અસ્તિત્વ, ચેતના અને શક્તિ ની વચ્ચે ભેદ ઉદ્ભવે છે, જે વાસ્તવિક નથી. સત્ય પોતે અસ્તિત્વ રૂપ છે, સંકલ્પ માં સ્ફુરિત થાય છે, અનેક રૂપે ધારણ કરે છે'

(ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

* "શુદ્ધાદ્વૈત વિચારધારા અને મહર્ષિ અરવિંદ" (૧૯) *

મહર્ષિ અરવિંદ અક્ષરબ્રહ્મ માં થી સૃષ્ટિ ની ઉત્પત્તિ ની પ્રક્રિયા ને સમજાવતાં કહે છે -

"This all-containing, all-originating, all-consummation 'Supermind' as the nature (ધર્મ) of the 'Divine Being' (પુરુષોત્તમ) not indeed on its absolute self-existence (નિર્ધર્મક), but in its action as the Lord and Creator (સર્જક) of its own worlds. This is the truth of that which we call God (પરમાત્મા), Obviously this is not the too Personal and limited Deity, the magnified and supernatural Man of the ordinary occidental conception ; for that conception erects a too human Eidolon of a certain relation between the creative Supermind and the ego.....The Truth Consciousness (પરમ સત્ય) is everywhere present in the universe as an ordinary self-knowledge by which the One manifests The harmonies of the Infinite potential multiplicity". (The Life Divine - pg. 141)

અર્થાત્ - 'સમગ્ર સૃષ્ટિ નું નવનિર્માણ કરનાર તેમજ તેને પૂર્ણતા બક્ષનાર 'અતિમનલ્' (અક્ષરબ્રહ્મ)ને આપણે 'દિવ્ય તત્ત્વ' એટલે કે બ્રહ્મ ના ધર્મ તરીકે ગણવું પડશે ; બ્રહ્મ નો નિર્પેક્ષ ધર્મ નહીં પરંતુ ગતિશીલ સ્વભાવ જે વિશ્વ નું સર્જન કરે છે. આપણે આ સત્યનેજ 'ભગવાન' કહિયે છીએ. એટલું સાચું છે કે ભગવાન કોઈ મર્યાદિત અસ્તિત્વ નથી કે કોઈ અપવાદ રૂપ અતિપ્રાકૃતિક વ્યક્તિ -મહામાનવ નથી. જ્યારે બ્રહ્મ ગતિશીલ બને છે ત્યારે તેનામાં વૈયક્તિક તેમજ અવૈયક્તિક (personal & impersonal) ગુણો હોય છે... 'પરમ તત્ત્વ' વિશ્વમાં સર્વત્ર વ્યાપ્ત છે. પોતે નિયમનકારી આત્મગ્યાન રૂપ હોઈ સમગ્ર વિશ્વ ની વિવિધ તેઓમાં સંવાદિતા સ્થાપે છે.

શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના મતે પણ સર્વ-વ્યાપ્ત 'અક્ષરબ્રહ્મ' મૂળ રૂપ ધર્મી સ્વરૂપ પુરુષોત્તમ નો 'ધર્મ' છે, તેમજ અક્ષરબ્રહ્મ ધામ અને પુરુષોત્તમ ધામી છે. અનેક રૂપ થવાની ઇચ્છા થતા બ્રહ્મ ગતિશીલ થઈ સૃષ્ટિ રૂપે વિસ્તરે છે, જેનો ખુલાસો તેમણે નિબંધ ગ્રંથ માં કર્યો છે. (ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

* "શુદ્ધાદ્વૈત વિચારધારા અને મહર્ષિ અરવિંદ" (૨૦) *

"શ્રીવલ્લભાચાર્યજી ભગવાન નું માહાત્મ્ય-ગ્યાન સમજાવતાં કહે છે -"એવં સર્વં તતઃ સર્વં સ ઈતિ ગ્યાનયોગતઃ" (નિબંધ- શા.પ્ર. ૧૦૧), અર્થાત્ ભગવાન થકી સર્વ છે, અને એ ભગવાન સર્વરૂપ છે. સમસ્ત વિશ્વ ભગવાન માં સમાહિત છે, જેની પ્રતીતિ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે અર્જુન ને વિરાટ સ્વરૂપ દર્શન વખતે તેમજ માતા યશોદાજી ને 'મુખ 'દર્શન' કરાવતાં (જંભુજી લીલા) કરાવી હતી. તથા આ વિશ્વમાં નામ-રૂપ-કર્મ પણ તેઓજ બનેલા છે.

આ હકિકત નો ખુલાસો કરતાં મહર્ષિ અરવિંદ પણ કહે છે - "The first operative principle of the Divine Supermind is that it is a cosmic vision which is all-comprehensive, all-

pervading, all-inhabiting. Because it comprehends all things in Being and static self awareness, subjective, timeless, spaceless (દેશ-કાલ અપરિચ્છિન્ન), therefore it comprehends all things in dynamic knowledge and governs their objective self- embodiment in Space and Time."

અર્થાત્ - અતિમનસ્ (અક્ષરબ્રહ્મ) નું સ્વરૂપ એવું વૈશ્વિક દર્શન છે, જે સર્વ-વ્યાપી છે, સર્વ માં સમાવિષ્ટ છે, અને સર્વ ને પોતાના માં સમાવિષ્ટ કરનારું છે. (કેટલું સામ્ય - યથાર્થ વર્ણન !) એ અસ્તિત્વ ના દરેક પદાર્થ ને એના આત્મબોધ ની સ્થિતિ માં દેશ-કાલ અપરિચ્છિન્ન હોવા ને કારણે બધા પદાર્થો ને એમના વસ્તુલક્ષી સર્જન સ્વરૂપે દેશ-કાલ માં પરિચ્છિન્ન અવસ્થા માં સમજી શકે છે.

Sri AUROBINDO adds further - " In the Consciousness, the Knower, the Knowledge and the Known are not different but fundamentally one". અર્થાત્ - અક્ષરબ્રહ્મ ચેતના માં ગ્યાતા, ગ્યાન અને ગ્યેય મૂલતઃ અભિન્ન હોય છે.

વઠી 'સત્કાર્યવાદ' ના સિદ્ધાંત ને અનુમોદન આપતાં મહર્ષિ અરવિંદ કહે છે - "A tree evolves out of the seed in which it is already contained, the seed out of the tree ; a fixed law, an invariable process reigns in the permanence of the form of manifestation which we call a tree." (The Life Divine - pg 146, 147).

અર્થાત્ - બીજમાં થી વૃક્ષ પેદા થાય છે, પરંતુ એ બીજમાં વૃક્ષ પ્રથમ થીજ રહેલું હતું જ. પછી વૃક્ષ માં થી પાછું બીજ પેદા થાય છે. આપણે જે સર્જન ને વૃક્ષ તરીકે એકઠીએ છીએ તે સર્જન માં એક અફર નિયમ રહેલો છે.

'સત્કાર્યવાદ' - કે "કાર્ય કારણમાં પૂર્વ નિહિત હોય છે", તે સાંખ્ય દર્શન નો સિદ્ધાંત છે , જેને શ્રીવલ્લભાચાર્યજી એ માન્ય ગણ્યો છે. તેથી તેમના મતે જગત પ્રકટ ન હતું ત્યારે પણ તેનું બ્રહ્મ માં અસ્તિત્વ હતું જ. તેથી જગત ઉત્પન્ન નથી થતું, તેનો 'આવિર્ભાવ' થાય છે. પ્રલય સમયે જગત નો નાશ નથી થતો, પરંતુ તેનો 'તિરોભાવ' થાય છે, તેમ તેઓ સમજાવે છે. (ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

* "શુદ્ધાદ્વૈત વિચારધારા અને મહર્ષિ અરવિંદ" (૨૧) *

શ્રીવલ્લભાચાર્યજી ભાગવત મહાપુરાણ નો શાસ્ત્રાર્થ સમજાવતાં કહે છે કે 'આનંદરૂપ શ્રીહરિ ની લીલા એ શ્રીભાગવત શાસ્ત્ર નો અર્થ છે'. તેમાં ભગવાનની દશ-વિધ લીલાઓ નું નિરૂપણ છે, જે સૃષ્ટિ ની ઉત્પત્તિ-સ્થિતિ-લય નું વર્ણન કરે છે. શ્રુતિ કહે છે તેમ ભગવાને નિજાનંદનો અનુભવ કરવા પોતાની ઈચ્છા અને સામર્થ્ય થી તેઓ સૃષ્ટિ રૂપ બન્યા છે.

આપણે જાણિયે છીએ કે ભગવાન 'સચ્ચિદાનંદ' સ્વરૂપ છે. તૈત્તેરિય ઉપનિષદ કહે છે - "આનંદો બ્રહ્મેતિ વ્યજનાત્। આનંદાદ્ધ્યેવ ચલ્વિનમાનિ ભૂતાનિ જાયન્તે। આનંદેન જાતાનિ જીવન્તિ। આનંદં પ્રયન્ત્યભિસં વિશન્તીતિ।" અર્થાત્ 'આનંદ' એજ બ્રહ્મ છે. આનંદ માં થી આ પ્રાણિઓ જન્મે છે, આનંદ વડે જ જન્મેલા જીવે છે, અને અંતે આનંદ તરફ જ જાય છે અને તેમાં અંતે લય પામે છે. (૩.૬.૧)

Sri AUROBINDO also explain this phenomenon in his words thus -

"All existence is one Being whose essential nature is Consciousness, one Consciousness whose active nature is Force or Will ; and this Being is Delight (Anand), this Consciousness is Delight, this force or Will is Delight. Eternal and inalienable Bliss of Existence, Bliss of Consciousness, Bliss of Force this is God."

(આનંદ માત્ર કરપાદ મુખોદરાદિ, શ્રીવલ્લભાચાર્યજી કહે છે !)

He adds - "It possesses or rather becomes the delight of the play of existence, the play of consciousness, the play of Force and will. That play is Universe. and that Delight is the sole cause, motive and object of cosmic existence". (The Life Divine - pg.152)

અર્થાત્ - 'સર્વ અસ્તિત્વ એક તત્ત્વ રૂપ છે, જેનો મૂળ સ્વભાવ છે ચેતના, અને એ ચેતનાનો કાર્યાન્વિત સ્વભાવ છે શક્તિ અને ઈચ્છા. આ સત્, ચિત્ અને શક્તિ તેમજ ઈચ્છા પરમાનંદ મય છે. અસ્તિત્વ નો આ શાશ્વત અને અભેદરૂપ પરમાનંદ સર્જનશીલ કે અસર્જનશીલ અવસ્થા માં ઈશ્વર પોતેજ છે'.

ઈશ્વરની એ લીલા એટલે વિશ્વ નું સર્જન અને સર્જનનો આનંદ એજ માત્ર હેતુ અને ધ્યેય. દિવ્ય ચેતના માં આ લીલા સમાવિષ્ટ છે'.

"નથી લાગતું કે મહર્ષિ અરવિંદ શ્રીવલ્લભાચાર્યજી ની શુદ્ધાદ્વૈત વિચારધારા ને સંપૂર્ણ પળે અનુમોદિત કરી રહ્યા છે !".
(ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

* "શુદ્ધાદ્વૈત વિચારધારા અને મહર્ષિ અરવિંદ" (૨૨) *

Sri AUROBINDO elaborates further saying -

"This is the nature of the Divine Consciousness which creates in itself all things by a movement of its Conscious-force and governs their development through a self-evolution by inherent knowledge-will of the truth of existence or real-idea which has formed them. The Being that is conscient is what we call God ; and He must obviously be Omnipresent, Omniscient, Omnipotent, for all forms are forms of His Conscious Being created by its force of movement in its own existence as Space and Time ; Omniscient, for all things exist in His Consciousness, are formed by it and possessed by it ; Omnipotent, for this all-possessing Consciousness is also an all-possessing Force and all-possessing Will". (The Life Divine - pg. 155)

અર્થાત્ - 'આ દિવ્ય ચેતના કે જે પોતાના ચેતન શક્તિ દ્વારા પદાર્થો ને પેદા કરીને પોતાના અંગભૂત ગ્યાન દ્વારા પ્રકટ થાય છે, તેને આપણે ઈશ્વર તરીકે માનિયે છીએ. ઈશ્વર નિઃશંકપણે સર્વ વ્યાપક છે, કારણ કે બધા રૂપો એમની ચેતના માં થી ઉત્પન્ન થયા છે ; વળી એ સર્વગ્ય છે કારણ કે એમની ચેતના માં હયાતી ધરાવે છે ; વળી એ સર્વ શક્તિમાન પણ છે, કારણ કે એમની સર્વસ્પર્શી ચેતના પોતે શક્તિ અને દિવ્યેચ્છા ધરાવે છે. ઈશ્વર ની શક્તિ અને ઈચ્છા એકરૂપ હોય છે, કારણ કે તે 'સર્વ સંવાદી ગ્યાન માં થી

ઉદ્ભવે છે..... અતિમનસ્ (અક્ષરબ્રહ્મ) નું અસ્તિત્વ અખંડ હોવાથી તેની શક્તિ પણ વિસ્તરણમાં અખંડજ હોય છે. તે કોઈ એક સ્વરૂપ કે સ્થિતિ માં મર્યાદીતતા (દેશ-કાલ પરિચ્છિન્ન) બનતું નથી.'

શ્રીવલ્લભાચાર્યજી પણ એજ વાત સમજાવે છે કે 'સચ્ચિદાનંદ' અક્ષરબ્રહ્મ ની ચેતના માંથી વ્યુચ્ચરિત થયેલા નામ-રૂપાત્મક અંશો બ્રહ્મ ની भीतर ज उत्पन्न થાય છે કારણ કે બ્રહ્મ ની બહાર કાંઈ સંભવિત હોઈ શકતું નથી. (ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

* "શુદ્ધાદ્વૈત વિચારધારા અને મહર્ષિ અરવિંદ" (૨૩) *

શ્રીવલ્લભાચાર્યજી નિબંધ ના શાસ્ત્રાર્થ પ્રકરણ માં સમજાવે છે - "અનંત મૂર્તિ તદ્ બ્રહ્મ હિ અવિભક્તં વિભક્તિમત્" (કા.૨૬), તેમજ "તદિચ્છા માત્રતસ્ બ્રહ્મ ભૂતાંશચેતના:"(કા-૨૭), અર્થાત્ - 'બ્રહ્મ જ પોતે અસંખ્ય મૂર્તિ (પરિચ્છિન્ન) રૂપો ને ધારણ કરીને અનંત વિભાગોમાં એક અવિભક્ત બની ગયો છે' વળી કહે છે - 'કેવલ તેની ઈચ્છા ને કારણે જ બ્રહ્માત્મક અસંખ્ય આંશિકી ચેતના પ્રકટ થયી છે.'

આનો વિસ્તાર પૂર્વક ખુલાસો મહર્ષિ અરવિંદે કર્યો છે. તેઓ કહે છે -

"Brahman in essence is Consciousness which measures, limits, cuts forms of things from the individual whole and contains them as if each were a separate integer. Even what exists only as obvious parts and fractions..... All its action and enjoyment deal thus with wholes that form part of a greater whole, and these subordinate wholes again are broken up into parts which are also treated as wholes for that the particular purposes they serve."

અર્થાત્ - 'બ્રહ્મ અખંડ માં થી અખંડરૂપો ધારણ કરે છે. તે પોતાને સ્વતંત્ર ચેતના ધરાવતાં અખંડ રૂપોમાં અખંડ છે, કેમકે એનેતો પોતાની અખંડતાનું ગ્યાન હોય છે. બ્રહ્મ સ્વયં એક ઉપકરણ હોય તેમ પોતાને કાર્ય માં પ્રયોજે છે (અર્થાત્ નિમિત્ત કારણ પણ પોતેજ બને છે), અને લીલા કરે છે.

Sri AUROBINDO says - "It cuts up being into wholes, into ever smaller wholes, into atoms and those atoms into primal atoms, until it would, it could, dissolve the primal atom into nothingness".

અર્થાત્ 'બ્રહ્મ પદાર્થો ને એટલી હદે વિભાજિત કરી શકે છે કે પદાર્થ પોતાની હયાતિ ખોડી બેસે..... વાસ્તવમાં ક્યાંય કોઈ ભિન્ન રૂપો છે નહીં, પરંતુ ચેતના નું ઓછું વત્તુ ઘનીકરણ કે કેન્દ્રીકરણ છે. આપણે નાનામાં નાનો અણું લઈએ કે મોટા માં મોટું નભોમંડલ લઈને એને તપાસીએ તો એ બન્ને માં શાશ્વત શક્તિ ચેતના દ્વારા પેદા થયેલા રૂપોજ જોઈ શકીશું." (The Divine Life -pg 173-174).

આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે એક યા બીજી રીતે મહર્ષિ અરવિંદ "બ્રહ્મવાદ" નું જ પ્રતિપાદિત કરે છે! (ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

* "શુદ્ધાદ્વૈત વિચારધારા અને મહર્ષિ અરવિંદ" (૨૪) *

શ્રીવલ્લભાચાર્યજી જગત નું સ્વરૂપ સમજાવતાં નિબંધમાં કહે છે - "પ્રપંચો ભગવત્કાર્યસ્ તદ્ રુપો માયયા અભવત્" (શા.પ્ર.૨૩). અર્થાત્ પ્રપંચ એટલે જગત માયા દ્વારા નિર્મિત ભગવાન નું 'કાર્ય' છે. આથી સ્પષ્ટ છે કે ભગવાન જગતનું 'કારણ' છે, જેમણે પોતાની 'સર્વભવનસામર્થ્ય' રૂપા 'માયા' દ્વારા રચ્યું છે. અહીં 'માયા' શબ્દ જે અર્થ માં માયાવાદીઓ માને છે, તે નથી.

Endorsing this fact Sri AUROBINDO writes - "God created the world in Himself through 'Maya' ; but the Vedic meaning of Maya is not illusion, it is wisdom, knowledge, capacity, wide extension in Consciousness. 'Prajna prastut purani'. Omnipotent Wisdom created the world, it is not organised blunder of some Infinite Dreamer ; Omniscient Power manifests or conceals (અવિર્ભાવ - તિરોભાવ) it in itself or Its own Delight (આનંદ) , it is not bondage imposed by His ignorance on the free and Absolute Brahman".

જેઓ જગત ને મિથ્યા / ભ્રાંતિ માત્ર ગણે છે, તેમની આલોચના કરતાં ઉમેરે છે - "Buddha and Shankar supposed the world to be radically false and miserable ; therefore escape from the world to them the only wisdom. But the world is Brahman, the world is God. The world is Satyam, the world is Anand ; it is misleading of the world through mental egoism that is falsehood and our wrong relation with God in the world that is misery. There is no other falsity and no other cause of sorrow." (The Hour of God - by Aurobindo).

કેટલી યથાર્થ હકિકત ! જે શ્રીવલ્લભાચાર્યજી પણ પ્રતિપાદિત કરે છે ! (ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

* "શુદ્ધાદ્વૈત વિચારધારા અને મહર્ષિ અરવિંદ" (૨૫) *

AND Sri AUROBINDO clarifies further saying - "It does not follow that the world is in or has no existence worth the name. None of the ancient Scriptures of the Hinduism affirms the unreality of the world, nor is it logical consequences of the great but remote and difficult truth wordsso inadequate to express. We must remember that all these terms, Maya, illusion, dream, unreality, relative reality, conventional value, are merely 'Verble figures and MUST not be pressed with atio literal scholastic or logical indistance."

He further adds - "Illusion is itself illusion. That which seems to soul escaping from ignorance to be Maya, an illusion or dream, is seen by the soul already free to be 'Lila of God'. From this standpoint, certain great metaphysical minds (અહીં શ્રીશંકરાચાર્યજી પ્રત્યે ઇશારો કરે છે), not perceiving sufficiently that word 'Lila', have condemned the whole world as a miserable and lying dream, all the more hateful and profitless for a certain

element of ineffugable reality which the clearsighted part of their minds was compelled to realise and admit." (The Hour of God - Sri Aurobindo)

અહીં સ્પષ્ટપણે જોડ શકાય છે કે મહર્ષિ અરવિંદ શ્રીશંકરાચાર્યજી તેમજ અન્ય માયાવાદી વિચારકો જે 'જગત' ને માયા જનિત, ઋંતિ, સ્વપ્નવત્ ઇત્યાદિ માને છે, તેમની માન્યતાઓ નો ઉચ્છેદ કરે છે, ઇટલુંજ નહીં પરંતુ તેને ભગવાન ની 'લીલા' ન જોવાને અસમર્થ બતાવે છે. જે બાબતો વિશે શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ અણુભાષ્ય ઇત્યાદિ ગ્રંથો માં અનેક પ્રમાણો સાથે સિદ્ધ કરી છે અને માયાવાદનું ઁંડન કર્યું છે, તે સર્વે નું શ્રીઅરવિંદ સંપૂર્ણ અનુમોદન કરે છે.

આમ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના પછી પાંચસો વર્ષ પછી કોઈ અન્ય ચિંતક જો સ્વતંત્રતયા વેદોપનિષદ નું અર્થઘટન કરી તેમના 'દાર્શનિક વિચારો' ને અનુમોદિત કરે છે, તે તેની યથાર્થતા ને પ્રમાણિત કરે છે. (ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

* "શુદ્ધાદ્વૈત વિચારધારા અને મહર્ષિ અરવિંદ" (૨૬) *

જગત ના અસ્તિત્વ વિશે વિભિન્ન વિચારધારાઓ પ્રવર્તે છે - સાંખ્ય દર્શન માને છે કે તે પ્રકૃતિ-પુરુષ દ્વારા નિર્મિત થયેલું છે, ન્યાય-વૈશેષિક દર્શન તે પરમાણુઓથી બનેલું માને છે, તો મીંમાંસકો ની દૃષ્ટિ થી તે કર્મફલ ભોગવવાની વ્યવસ્થા છે. વઢી માયાવાદીઓ ના મતે તે માયા-જનિત છે. શ્રીવલ્લભાચાર્યજી આ બધા ઁલાસા ને નકારતાં નથી પરંતુ 'અર્ધસત્ય' કહે છે, કારણ કે શબ્દબ્રહ્મ રૂપ વાળી માત્ર બ્રહ્મ વિષયક જ વર્ણન કરે છે. "તેથી જ તેઓ નિબંધ ના ઁલાસો કરે છે - "સર્વવાદાનવસરં નાનાવાદાનુરોધિત". (શા.પ્ર.૭૦) - બધાજ વાદો બ્રહ્મ નુંજ નિરૂપણ કરે છે.

Endorsing this fact Sri AUROBINDO says - "We experience spirituality that the universe is the nature of manifestation proceeding as it were from the Absolute.; but all these words and phrases are merely intellectual terms trying to express the inexpressible. We must state what we as best as we can, but need not dispute what others see or state ; rather we accept and in our own system locate and account for what they have seen and stated A philosophical system is only statement of that arrangement of existence in universe which God has revealed to us as our state of being"

HOW MUCH SIMILAR VIEWS !

He adds further - "The world exist as symbols of Brahman ; but the mind creates or accepts false value of tge things and takes symbols for essential reality. This is ignorance or cosmic illusion, the mistake of mind and senses, from which the Magician Himself, Master of the Illusion is calling to escape. This false valuation of the world is Maya if the Gita and can be surmounted without abundaning either action or word-existence". (The Hour of God - Aurobindo). (ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

* "શુદ્ધાદ્વૈત વિચારધારા અને મહર્ષિ અરવિંદ" (૨૭) *

માયાવાદીઓ જગત ને માત્ર 'માયા' કહી નકારે છે, મિથ્યા કહે છે, તદર્થ તેને છોડવાની ઉપદેશ આપે છે, તેની વિરુદ્ધ મહર્ષિ અરવિંદ માયા ના સ્વરૂપ ને જે અર્થ માં સમજાવે છે તે શ્રીવલ્લભાચાર્યજી ના દૃષ્ટિકોણ ને અનુમોદન આપે છે. માયા વાસ્તવમાં બ્રહ્મ ની 'સર્વભવન સામર્થ્ય' રૂપા શક્તિ છે, જેનો ઉલ્લેખ ભાગવતમાં પણ મળે છે (ભગવાન ની બાર શક્તિઓ માં ની એક 'માયા' છે). તેથી તે ભગવાન સાથે જોડાયેલ છે, અને ભગવાનની ઈચ્છાનુસાર કાર્ય કરે છે. આ માયા એજ ભગવાન નું 'કર્તુમ-અકર્તુમ-અન્યથા કર્તુમ્' સામર્થ્ય છે .

Endorsing this point of view, Sri AUROBINDO says - *Still world is Maya because it is not the essential truth of infinite existence, but only a creation of self-consciousness being _ not a creation in void, ot creation in nothing and out of nothing, but in the eternal Truth of that Self-Being ; its continent, origin and substance are the essential, Real Existence, its forms are mutable formation by Its own creative Consciousness-Force. They are capable of manifestation (કર્તુમ્), non-manifestation (અકર્તુમ્), and other manifestation (અન્યથા કર્તુમ્). (The Divine Life -pg. 110).

અર્થાત્ - મહર્ષિ અરવિંદ સમજાવે છે કે જગત 'માયા' છે, પરંતુ એ અવાસ્તવિક કે બિનઅસ્તિત્વ નથી. જગત વાસ્તવિક હયાતિ ધરાવે છે, શાશ્વત છે. આપણને જગતનું કોઈ રૂપ દૃષ્ટિ માંથી અલોપ થતું દેખાય, પરંતુ જગતનો હરકોઈ પદાર્થ એક રૂપમાં થી બીજામાં રૂપાંતરિત થાય છે, પરંતુ તદીય સમુદ્ધગો નાશ પામતો નથી. પદાર્થ નું રૂપ હયાત ન રહે પરંતુ એની હયાતી શાશ્વત રહે છે. બાહ્ય દેખાવ માં રહેલી શાશ્વત પરિવર્તનશીલતા માં શાશ્વત અપરિવર્તનશીલતા રહેલી છે. તેનામાં પ્રકટ થવાનું, ન પ્રકટ થવાનું કે અન્યથા પ્રકટ થવાનું સામર્થ્ય રહેલું છે.

આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે "કેટલી સમાંતર વિચારધારા !".

(ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

* "શુદ્ધાદ્વૈત વિચારધારા અને મહર્ષિ અરવિંદ" (૨૮) *

શ્રીવલ્લભાચાર્યજી જગત ને ભગવાન ની 'આનંદમયી લીલા' કહે છે. અણુભાષ્ય માં કહ્યું છે - "લોકવત્તુ લીલા કૈવલ્યમ્" (૨.૧.૩૩). જેમ લોકમાં નિર્દોષ આનંદ મેલવાનાં ખેલ ખેલવામાં આવે છે તેજ પ્રકારે જગત ના રંગમંચ પર આ બ્રહ્મ ની 'લીલા' છે. નિબંધ ના મંગલાચરણમાં પણ કહે છે - "જગત ક્રીડતી યો યતઃ".

તૈત્તેરિય ઉપનિષદ પણ સમજાવે છે - "આનંદાદધ્યેવ ચલ્વમાનિ ભૂતાનિ જાયન્તે, આનન્દેન જાતાનિ જીવન્તિ, આનન્દં પ્રયન્ત્યભિસં વિશંતીતિ".(૩.૬.૧), અર્થાત્ - 'આનંદમાંથીજ આ પ્રાણિઓ જન્મેલા છે, આનંદ વડે જ જન્મેલા જીવે છે, અને અંતે આનંદ તરફ જ જાય છે અને એમાં લય પામે છે.

આજ હકિકત ને મહર્ષિ અરવિંદ પોતાની રીતે આમ વ્યક્ત કરે છે -

Sri AUROBINDO explains - "Delight is the existence, Delight is the secret of creation, Delight is the root of birth, Delight is the cause of remaining in existence, Delight is the end of birth and that into which creation ceases". અર્થાત્ - 'આનંદ પોતે અસ્તિત્વ છે, સર્જન નું રહસ્ય છે, સર્જન ટકાવી રાખવાનું કારણ છે'.

He further adds - "If we look at World-Existence rather in its relation to the Self Delight of eternally existent being, we may regard, describe and realise it as 'Lila', the play, the child's play, the poet's joy, the actor's joy of the Soul of things eternally young, perpetually inexhaustible, creating and recreating Himself in Himself for the sheer Bliss of self-recreation, of that self-representation, _ Himself the play, Himself the player, Himself the playground".

Further He explains - "These three generalisations of the play of existence in its relation to the eternal and stable, the immutable Sachchidanand, with conception of Maya, Prakruti and Lila and representing themselves in the philosophical systems as mutually contradictory philosophies are in reality perfectly consistent with each other". (The Life Divine - pg.111)

અર્થાત્ - 'આ દૃષ્ટિ થી જગત બ્રહ્મ ની લીલા માત્ર છે, જે પોતાની પ્રસન્નતા માટે રચવામાં આવે છે. એમ કહી શકાય કે પુરુષ ની લીલા શક્તિ ની ગતિ માં પ્રવર્તિત થાય છે. જગતને આપણે એવા માં વસેલા શાશ્વત તત્ત્વ ના સંદર્ભ માં જોઈએ તો પણ આપણને એકતા લીલા ના રૂપમાં દેખાશે, જેમાં આત્મા પોતાની જાતમાં પોતાના સર્જન ના આનંદ ધ્યાતર પૂનઃ પેદા કરે અને રમત રૂપે પોતેજ, પોતેજ રમનાર અને પોતેજ જાણે રમતનું મેદાન બની રહે છે. માયા, પ્રકૃતિ અને લીલા ની દૃષ્ટિ થી અસ્તિત્વ ના શાશ્વત તારતમ્યો ભલે પરસ્પર વિરોધી દેખાતા હોય પરંતુ વાસ્તવમાં જીવન અને જગતની સમગ્રતાની દૃષ્ટિ એ પરસ્પર પૂરક છે'.

'લીલાવાદનું કેટલું યથાર્થ દર્શન ! (ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

* "શુદ્ધાદ્વૈત વિચારધારા અને મહર્ષિ અરવિંદ" (૨૯) *

શ્રીવલ્લભાચાર્યજીની શુદ્ધાદ્વૈત વિચારધારાના પાયામાં બ્રહ્મવાદ, સત્કર્મવાદ, અવિકૃતપરિણામવાદ, તાદાત્મ્યવાદ ઇત્યાદિ સિદ્ધાંતોની માફક 'લીલાર્થસૃષ્ટિવાદ' પણ છે. તદ્વિષયક તેમણે પોતાના વિભિન્ન ગ્રંથો માં ચર્ચા કરી છે. તેજ પ્રમાણે મહર્ષિ અરવિંદે પણ ખુબ વિસ્તાર પૂર્વક એ વિશે સમજાવ્યું છે.

Elaborating further Sri AUROBINDO says - "Such then is the view of the universe which arises out of the integral Vedantic affirmation. An infinite indivisible existence all-blissful in its pure self-consciousness moves out of its fundamental purity into the varied play of Force that is Consciousness, into the movement of Prakruti which

is the play of Brahman".

Sri AUROBINDO says that "One without second Reality takes the Delight in such movement because all possibilities are inherent in Its infinity and the delight of its existence.

Further He adds - "Thigh all this play the Reality is always one and the same Delight of existence. _ the same in the delight of the subconscious mind and in the delight of the eternal super conscient self-possession into which the individual must wake and there become one with the indivisible Sachchidanand. This is the play of the One, the Lord, the All as it reveals itself to our liberated and enlightened knowledge from the conceptive standpoint of this material universe. (The Life Divine - pg. 118, 119).

અર્થાત્ - વેદાંત પ્રમાણે અવિભાજ્ય અનંત 'પરમ તત્ત્વે' પોતાની વિશુદ્ધ ચેતના ને ક્રિયાશીલ બનાવી ને વિશ્વ ના વિવિધ સ્વરૂપે માં વિભાજિત કરી છે અને એ રીતે પ્રકૃતિ નું સર્જન કરી ને બ્રહ્મે પોતાની લીલા આદરી છે.' વધુમાં ખુલાસો કરે છે કે 'એકમેવાદવિતિયમ્' પરમ અસ્તિત્વ નો વિવિધ સ્વરૂપો ધારણ કરવાનો અને આનંદ લેવાનો તેનો સ્વયંભૂ સ્વભાવ છે.' મહર્ષિ અરવિંદ કહે છે કે ' માનવે તે પરમાનંદ ને માણવા માટે તેણે એક વ્યક્તિ તરીકે નું અભ્યાસપણું ભૂલીને વૈશ્વિકતામાં ભળી જવું જોઈએ, પોતાની સંકુચિત મનોદશામનું ઉર્ધ્વકરણ કરીને તેને પરમ ચેતના માં સ્થાપિત કરવી જોઈએ. આ ભૌતિક વિશ્વમાં પ્રભુ મુક્તાત્માઓ તથા પ્રબુદ્ધ માનવો માટે આનંદ પ્રકટ કરતા જ હોય છે. (ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

* "શુદ્ધાદ્વૈત વિચારધારા અને મહર્ષિ અરવિંદ" (૩૦) *

કેટલીક દાર્શનિક વિચારધારા જગત ના અસ્તિત્વ માટે એમ માને છે કે તે 'આકસ્મિક રીતે (by accident - Accidentalism) અસ્તિત્વ માં આવેલું છે. વિગ્યાન ની 'Big bang theory' પણ એમજ પ્રતિપાદન કરે છે. મહર્ષિ અરવિંદ આ વાત તને નકારતાં કહે છે -

"માનવ પરમ ચૈતન્ય નો વૈયક્તિક આવિર્ભાવ છે અને વર્તમાન જીવન દિવ્ય જીવન બનાવવા નું એનું ભાવિ સુનિશ્ચિત છે. 'વિશ્વ' કોઈ આકસ્મિક ઘટના તરીકે કે કોઈ હેતુવિહીન ભ્રમ તરીકે અસ્તિત્વ માં આવ્યું નથી. આ વિશ્વ અને અન્ય અગોચર વિશ્વોમાં વ્યાપ્ત એવા અગણિત નામ, સ્વરૂપોમાં ગુપ્ત રીતે વસેલ પરાત્પર ચૈતન્ય પ્રકટ થયું છે. ચૈતન્ય ના આ પ્રગટીકરણમાં વિશ્વના સર્જન નો અર્થ અને હેતુ ત્સમાયેલ છે..... ચૈતન્યનું સ્ફુરણ ભગવાન વિષ્ણુ ના સર્વોચ્ચ એવા ચરણ માં પરાકાષ્ઠા એ પહોંચ્યું છે."

"વિશ્વમાં સંઘર્ષાત્મક અસ્તિત્વ ની પાછળ થી પ્રસ્ફુટિત થતાં પરમ સત્ય ને સત્-ચિત્-આનંદ તરીકે ઓળખવા માં આવે છે. એ અનંત, સર્વ-વ્યાપ્ત, સર્વગ્ય, સ્વયંભૂ અને સર્વશક્તિમાન છે. સમગ્ર સર્જન કરતાં પણ એ બહેતર છે. સર્જન ના સ્વરૂપો એવું નિરુપણ કરી શકતા નથી. એ સત્ય કેવળ અંતઃસ્ફુરણ દ્વારા કે આંતરદર્શન થી અનુભૂત થાય છે. એ સ્વયં સ્વયં ને જાણે છે. એ અગ્યેયમાં સર્વ સંનિહિત છે....વ્યક્તિ અને સમષ્ટિ એ બે એવા માધ્યમો છે જેમાં અગ્યેય તત્ત્વ અવતરિત થાય છે. વ્યક્તિ અને સમષ્ટિ એકબીજા માટે સરજાયેલ છે"

"Universe is a diffusion of the Divine all in infinite space and time (દેશ-કાલ અપરિચ્છિન્ન), the individual its concentration within limits of space and time (દેશ-કાલ પરિચ્છિન્ન)". (The Life Divine pg. 51-52)

શ્રીવલ્લભાચાર્યજી ના મતાનુસાર 'સચ્ચિદાનંદ' બ્રહ્મનો અંશ 'વ્યષ્ટિ અંતર્યામિ' સ્વરૂપે વ્યક્તિગત જીવાત્મા ની સાથે રહી પરમાત્મા રૂપે તેનો નિયામક છે, જ્યારે 'સમષ્ટિ અંતર્યામિ' તરીકે સમગ્ર સૃષ્ટિ નું ત્રિગુણાત્મક દેવો બ્રહ્મા-વિષ્ણુ-મહેશ રૂપથી તેનું સંચાલન કરે છે. એ ત્રિદેવો અનુક્રમે સૃષ્ટિ ની ઉત્પત્તિ-સ્થિતિ- લય માટે નિયામક છે.

(ડૉ. જયેન્દ્ર સોની)

